

Tvorivosť a didaktická hra vo vyučovaní

Jolana Manniová

Úvod

V posledných rokoch sa v našej pedagogickej praxi sústavne stretávame s otázkami tvorivosti, ktorú odborníci požadujú v procese výchovy, i v mimoškolskej záujmovej činnosti, pretože tvorivosť je neoddeliteľnou súčasťou každého výchovno-vzdelávacieho procesu, v ktorom treba deťom poskytnúť viac priestoru pre samostatnosť, aktívnosť a tvorivosť.

Už malé deti sa vyznačujú veľkou tvorivosťou. Všetko nové sa učia vlastne riešením problémov, majú nespočetné množstvo otázok, prostredníctvom ktorých sa usilujú dozvedieť čo najviac o svete i o sebe. Mnohé deti však svoju prirodzenú tvorivosť nástupom do školy postupne strácajú, pretože sú zaťažované množstvom informácií, ktoré sú schopné väčšinou zvládať len pamäťovo, nie vlastným aktívnym a samostatným objavovaním. Žiaci by sa preto mali učiť tak, aby boli pripravení pohotovo sa prispôbovať novému, zmenám v bežnom živote, ale aj tvoriť nové materiálne, kultúrne a iné spoločenské hodnoty. Nestačí sprostredkovať im poznatky a spôsoby riešenia úloh. Žiaci by sa mali učiť využívať dané poznatky novým spôsobom, pracovať samostatne, aktívne, nápadito myslieť.

Neoddeliteľnou podmienkou pre tvorivú výchovno-vzdelávaciu prácu je priaznivé prostredie školy, triedy, skupiny, ktoré pre žiakov vytvárajú pocit psychologického bezpečia a slobody. Len v takomto prostredí môže vzniknúť vzájomná tolerancia, priestor pre samostatné myslenie, právo žiaka na vlastný názor, na hľadanie nových ciest pri riešení problémov. Podobne ako strom nemôže zakvitnúť a zaraďiť plody bez priaznivého počasia, ani od žiaka nemôžeme očakávať vrcholné výkony, ak nie je škola miestom pohody, radostnej nálady a dejiskom uvedomelej slobodnej aktivity.

Dôležitú úlohu v tvorivej činnosti zohráva učiteľ. Učiteľ by mal byť pre žiaka príkladom tvorivého človeka. Mal by pripravovať čo najviac možností a podnetov pre aktívnu, samostatnú a tvorivú prácu žiakov, čím by výrazne prispel k ich všestrannému rozvoju.

Tvorivosť

Tvorivosť je slovom, ktoré od r. 1950 počuť zo všetkých strán od pedagógov i psychológov. Tvorivý môže byť každý človek, nielen ľudia, ktorí vynikajú nad ostatnými, ktorí ostatných niečím prevyšujú. Tvorivosť nie je ohrani-

čená len na určité, presne vymedzené činnosti, ale môže sa prejavovať v každej činnosti. Tvorivosť je výsledkom práce, nie je ničím náhodným.

Tvorivosť by sa mala uplatňovať pri výchove dieťaťa, či už v rodinnom, alebo školskom prostredí. Čoraz viac pedagógov akcentuje tvorivý prístup vo výučbe. Jednou zo zásad tvorivosti je nepodávať deťom riešenia, ale ich len na správne riešenie naviesť, vzbudiť v nich chuť objavovať.

K významným znakom ľudskej bytosti patrí tvorivá aktivita, t. j. schopnosť odpovedať na požiadavky životných situácií novým spôsobom. Tvorivosť sa tiež nazýva kreativita.

Tvorivosť je duševná schopnosť vychádzajúca z poznávacích i motivačných procesov, v ktorých ale hraje dôležitú úlohu tiež motivácia, fantázia a intuícia. Prejavuje sa objavovaním takých riešení, ktoré sú nielen správne, ale súčasne aj nové, neobvyklé, nečakané, ako uvádzajú Průcha, Walterová a Mareš (1995), ako aj Torrance (1992, s. 361), ktorý ju dopĺňa o invenciu, objavovanie, zvedavosť, predstavivosť, fantáziu a experimentovanie.

Rogers (1962, s. 65) hovorí, že: „Tvorivý proces je taký, v ktorom sa prostredníctvom činnosti objaví nový vzťahový produkt, vyrastajúci z jedinečnosti individua na strane jednej a vecí, udalostí, ľudí alebo podmienok jeho života na strane druhej“. Hlavsa (1985, s. 40) definuje tvorivosť ako „zmeny v subjekto-objektových vzťahoch, pri ktorých syntézou vonkajších vplyvov a vnútorných stavov dochádza k alterácii subjektu prostredníctvom intenzívnej a špeciálnej činnosti a k vývinu kreatívnych situácií a produktov, ktoré sú nové, progresívne, hodnotné a užitočné, pravdivé a komunikovateľné, čo spätne formuje vlastnosti subjektu.“

Podľa Zelinu (1994, s. 129) je tvorivosť taká interakcia subjektu s objektom, pri ktorej subjekt mení okolitý svet, vytvára nové, užitočné a pre subjekt, referenčnú skupinu alebo populáciu významné hodnoty.

Petty (1996, s. 245) chápe tvorivosť ako zručnosť. I keď je toto vymedzenie jednoduché, s jeho názorom sa stotožňuje i Holeyšovský, Luk, Ďurič, Jurčová.

Maňák (1993, s. 97) hovorí o tvorivosti, že je to „činnosť, ktorá dáva vznik novému, často originálnemu výtvoru, kde sa o nej dá hovoriť nielen v oblasti estetickej a umeleckej výchovy“. Kožuchová (1999, s. 18) definuje tvorivosť ako „schopnosť prejavujúcu sa v rozmanitých činnostiach“.

Lokšová a Lokša vymedzili pojem tvorivosti nasledovne: „Tvorivosť je vytváranie pre subjekt alebo skupinu nových, užitočných riešení a produktov.“

Definícia tvorivosti podľa Szobiovej (1999, s. 17): „Tvorivosť je taký prejav systému osobnostných charakteristík, schopností a motivačných tendencií človeka v sociálnom kontexte, ktorý je nový, nezvyčajný, akceptovateľný a objavný pre subjekt“.

Stručný prehľad najfrekvencovanejších uvedených definícií tvorivosti po-

tvrdzuje, že tvorivosť je produkt najmä originálneho riešenia a táto skutočnosť vyžaduje, aby sa jej rozvoj stal hlavným cieľom našich škôl.

Žiak by mal byť v súčasnosti pripravený pohotovo sa prispôbiť novému, zmenám ktoré sprevádzajú jeho život. Preto nestačí sprostredkovať mu poznatky a spôsoby riešenia, ale je potrebné rozvíjať aj jeho schopnosť pružne využívať osvojené poznatky novým spôsobom, aplikovať ich v rôznych kontextoch. Rozvoj tvorivosti v tvorivom vyučovaní by mal odrážať aj teóriu tvorby príslušných vedných disciplín, vychádzať z reálnej tvorivej činnosti v nich, ktorá je východiskom tvorby špeciálnych úloh a rozvojom metód daných konkrétnym obsahom poznania, ako uvádzajú Kancír a Mandzíkova (1999, s. 80).

Tvorivosť sa rozvíja zámerným navodzovaním tvorivej aktivity žiakov prostredníctvom tvorivých situácií, úloh tvorivého charakteru vo vyučovaní (Klindová, a kol. 1990), ktoré sa uskutočňuje v interakcii, v spoločnej činnosti učiteľa a žiaka. Pre žiaka je to poznávací činnosť, v ktorej na základe vlastného úsilia, svojich skúseností a aktivity získava vedomosti a súčasne rozvíja všetky stránky osobnosti.

Poskytovanie príťažlivého obsahu, diferencovaných metód a foriem práce, aby „každý žiak mohol nájsť úlohy, ktoré budú zodpovedať jeho potenciálnym možnostiam a potrebám, ktoré mu umožnia, aby sa sám podieľal na rozvoji vlastnej osobnosti“, odporúča Skalková (1993, s. 109).

V dokonale organizovanom vyučovaní má svoje opodstatnené miesto didaktická hra, ktorá môže splňať najrozmanitejšie edukačné ciele. Žiaci sú ňou vnútorne motivovaní pre aktívnu činnosť, pretože obsahuje príťažlivé podnety, čím sa znásobuje ich orientácia na činnosť a aktivitu.

Žiaľ, musíme konštatovať, že hra je stále málo doceneným prostriedkom vo výchovno-vzdelávacom procese na základných školách.

Didaktická hra

Neodmysliteľnou súčasťou života dieťaťa je hra, ktorá formuje jeho osobnosť až do dospelosti. Hra je činnosť, pri ktorej sa dieťa veľa naučí, čím sa pripravuje na prácu a na svoj budúci život. V hre sa rozvíjajú predovšetkým rozumové schopnosti, zručnosti a návyky, základné charakterové vlastnosti. Je slobodným sebauplatnením žiaka, pretože vyplýva z jeho psychickej potreby, jej priebeh mu prináša príjemný duševný stav. Hra rozvíja množstvo potrieb, napríklad sensorické a kognitívne potreby, potrebu experimentovania, sebauplatňovania, sebarealizácie, potrebu patriť k nejakej sociálnej skupine.

Hru pokladáme za metódu vyučovania, lebo činnosť robí vyučovanie zaujímavejším. Hrou môžeme v žiakovi ovplyvniť jeho vnímanie, pamäť, myslenie, fantáziu a iné duševné funkcie, ako aj jeho pocit slobody a voľnosti.

Na 1. stupni ZŠ je hra jednou z hlavných činností vo vyučovacom procese. V školskom veku prechádza od spontánnej k cieľavedomej, riadenej, ktorá rozvíja žiakov postreh, zmysly, predstavivosť. Je to didaktická hra, ktorá mobilizuje žiaka do zábavnej aktivity, zvyšuje príťažlivosť vyučovania, ako aj zblížuje učiteľa s kolektívom.

Pardel v Pedagogickej psychológii (1961, s. 131) definuje didaktickú hru nasledovne: „Didaktické hry organizujú alebo navodzujú zväčša dospelí a sledujú učebno-výchovné ciele, ako rozvíjať pozornosť a pestovať správnosť úsudku“.

„Didaktická hra umožňuje realizovať proces učenia nielen verbálnym a pojmovým učením, ale najmä senzomotorickým učením, emocionálnym učením, zážitkom, sociálnym učením i skúsenosťou, kde je úspešnosť zapamätania vyššia“, tvrdí Masariková (1994, s. 38), ktorá rozlišuje didaktické hry zamerané na:

1. Porovnávanie a výber predmetov, tvarov a javov podľa totožnosti resp. odlišnosti (farba, tvar, rozmer a pod.).
2. Triedenie a zoraďovanie podľa určitých znakov a vlastností vecí a javov.
3. Určovanie predmetov podľa niekoľkých, alebo iba podľa jedného znaku.
4. Cvičenie úmyselnej pozornosti a pamäti – dieťa si má zapamätať istú zostavu predmetov, zoskupenie hráčov a postrehnúť zmenu.
5. Orientácia v priestore – deti hľadajú a zoraďujú predmety podľa pokynov (pod, nad, za, pred, atď.).
6. Hudobné hry – deti určujú zdroj zvuku, alebo tónu, poznávajú pieseň, rytmus a pod.

Ďalej sa didaktické hry triedia podľa:

- obsahu na matematické, jazykové, ekologické, pohybové, geografické, hudobno-tanečné, literárne a pod.,
- podľa funkcie vo výchovno-vzdelávacom procese na motivačné, fixačné, hodnotiace, relaxačné, rekreačné, rehabilitačné a pod.,
- podľa významu v osobnostnom a psychosomatickom rozvoji dieťaťa (hry na rozvoj vnímania, pozornosti, zmyslov, obrazotvornosti, fantázie, tvorivosti, motoriky a pod.),

Podstatu didaktickej hry tvoria štyri hlavné znaky: úloha, činnosť, pravidlo a výsledok hry. Výber didaktickej hry je podmienený obsahom učiva rozloženého v učebných osnovách v jednotlivých vyučovacích predmetoch, ktoré rešpektujú didaktické zásady.

Vytváranie nových vedomostí a zručností sa považuje za jeden z najnáročnejších didaktických cieľov vyučovania. Na 1. stupni ZŠ ide o:

- vytváranie a obohacovanie predstáv,
- vytváranie a osvojovanie zovšeobecnených vedomostí.

Na vytváranie predstáv sú vhodné rôzne didaktické hry v prírode, manipulačné, alebo konštrukčné hry v triede, ktorých kvalitu posilníme zapojením všetkých zmyslových orgánov, čím obohacujeme a zdokonaľujeme pozorovacie schopnosti detí. Zovšeobecnené poznatky si môžu žiaci osvojiť na základe sprostredkovaného, slovného pôsobenia, alebo bezprostredného vytvárania, ktoré je účinnejšie a pomocou hier, ako sú konštrukčné, didaktické, alebo dramatické, čo podporujú vytváranie konkrétnejších a kvalitnejších vedomostí.

Žiaci v hre poznávajú vlastnosti predmetov priamou manipuláciou s nimi, vyčleňujú tie, ktoré majú spoločné znaky pre všetky predmety daného druhu, učia sa abstrahovať a zovšeobecňovať. Na základe priameho poznania skutočnosti žiaci ľahšie robia syntézu, ľahšie formulujú a lepšie si zapamätajú vyvodenie nového pojmu.

Ďalej sa učia definície, poučky, pravidlá, ktorých osvojovanie je ešte náročnejšie; preto je potrebné, aby boli prezentované didaktickou hrou, v ktorej vyvodzovací postup je založený predovšetkým na indukcii a dedukcii.

Hrami s didaktickým kontextom sa vytvárajú priaznivé podmienky pre opakovanú manipuláciu s predmetmi, prístrojmi, na experimentovanie, ako aj na to, aby predchádzajúce skúsenosti tvorili základ poznania určitých životných situácií. Hry aplikované vo vyučovaní môžu žiakom pomôcť vyriešiť ne jeden praktický problém v budúcom živote, ako aj rozvíjať ich prosociálne správanie.

V každej hre (Manniová, 1999, s. 82) učiteľ získava cenné informácie o žiakoch, preto je nutné teóriu zisťovania alebo súbor úsilia, ako spoznať aktuálne javy, rehabilitovať následnou kvalitnou diagnostickou činnosťou, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu, kde na základe prijatých konkrétnych opatrení usmerňuje ďalší vývoj detí.

Záver

Už od dôb Platóna, Komenského, Rousseaua, Pestalozziho, Froebela, Foresta, Webera, Montessoriovej, Isaacsovej, Eriksona, Piageta, Vygotského a mnohých ďalších, mala hra svoje miesto v tradícii výchovy v ranom detstve, pretože predstavuje okno do detského ponímania sveta. Didaktická hra však okrem toho plní aj konkrétne učebné ciele, ktoré v tvorivom procese, tvorivými produktmi pozitívne rozvíjajú tvorivú činnosť žiaka.

Napriek tomu, že viac ako sto rokov sa venujeme problému hry, jej význam nie je ešte stále dostatočne ocenený a zostáva v tieni aj pri odbornej príprave pedagógov. Ak uvažujeme o hre ako o neradostnej aktivite v činnosti detí, ľahko môže hra stratiť svoju zvláštnu hodnotu a význam.

Tvorivá detská hra však maximálne obohacuje dieťa v činnosti v škole

i vo voľnom čase, čím sa stáva liekom proti stresu a strastiam v živote, ako tvrdí Zelina (1990, s. 13–14).

Preto učiteľia, vychovávateľia, rodičia a všetci, čo pracujú s deťmi, potrebujú odbornú prípravu aj počas činnnej služby a konzultácie s odborníkmi. S radosťou vítame aktivitu Katedry pedagogiky na Pedagogickej fakulte v Brne, v spolupráci s Českou pedagogickou spoločnosťou, ktoré pripravili tento podnetný seminár.

V závere definujeme šesť charakteristických znakov didaktickej hry:

- je motivovaná vnútorne pomocou sebariadiacej činnosti,
- vyžaduje si viac pozornosti k prostriedkom než k cieľom, pretože hry sú flexibilné a dobrovoľné a môžu sa meniť v priebehu hernej aktivity,
- môže byť obrazná, alebo symbolická, kde sa vyžaduje konceptualizácia predmetov a rolí, ktoré sa transformujú na súčasnú realitu, ale môže symbolizovať aj nevedomené túžby a pocity,
- je oslobodená od vonkajších pravidiel a rešpektuje implicitné pravidlá v rámci imaginárneho kontextu, v ktorom sa slobodne tvorí a prejavuje,
- je zameraná viac na deti, na vlastnú organizáciu, než na predmet, dieťa si určuje svoju vlastnú organizáciu premetov a situácií bez napodobenia, pretože v hre objavuje svoje nové zdroje objavovania, ktoré sa vyvinú z vlastného bádania, podľa vlastného času,
- aktívne zaujíma dieťa, keď koncentrácia a nadšenie naplňujú dieťa citom pre dokonalosť v určitej činnosti, ktorá v ňom vyvoláva pocit sebauspokojenia, naplnenosti a radosť. Preto má svoje opodstatnené miesto vo výchovno-vzdelávacom procese.

J. Á. Komenský napísal v *Škole hrou*: „Celá moja metóda smeruje k tomu, aby sa školská práca zmenila na radosť a potešenie“. Ak učiteľ na základnej škole pochopí hru ako hlavnú činnosť dieťaťa, ako dominantnú metódu vzdelávania a výchovy, potom bude edukácia pre všetkých žiakov zaujímavejšia, príťažlivejšia a v konečnom dôsledku efektívnejšia.

Literatúra

- CEJPEKOVÁ, J. *Hra vo vyučovaní*. Banská Bystrica: ÚMB, 1996.
- HLAVSA, J. *Psychologické základy teórie tvorby*. Praha: Academia, 1985, s. 40.
- KLINDOVÁ, Ľ. *Aktivita a tvorivosť v škole*. Bratislava: SPN, 1990.
- KOMENSKÝ, J. A. *Informatorium školy mateřské*. Praha, 1964.
- KOŽUCHOVÁ, M. *Rozvoj technickej tvorivosti*. Bratislava: UK, 1999, s. 18.
- LOKŠOVÁ, I., LOKŠA, J. *Cez relaxáciu k tvorivosti v škole*. Prešov: ManaCon, 1996, s. 104.
- MANNIOVÁ, J. Hra ako metóda a jej diagnostická funkcia vo výchovno-vzdelávacom procese. In *Zborník Hra a hračka*. Bratislava: Iuventa, 1999, s. 80–83.
- MAŇÁK, J. *Nárys didaktiky*. Brno: MU, 1993.
- MASARIKOVÁ, A. *Didaktická hra vo výchovno-vzdelávacom procese. Quo vadis výchova?* Bratislava: SPN, 1994.
- PARDEL. T. *Pedagogická psychológia*. Bratislava: SPN, 1961.

- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1995.
- ROGERS, C. R. Toward a theory of creativity. In *A Source Book for Creative Thinking*. Charles Scribner & Sons, 1962.
- SKALKOVÁ, J. *Humanizace vzdělávání a výchovy jako soudobý pedagogický problém*. Praha: SPN, 1993.
- SZOBIOVÁ, E. *Tvorivosť, od záhady k poznaniu*. Bratislava: Stimul, 1999.
- ŠVEC, V. *Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku*. Brno: MU, 1998.
- TORRANCE, E. P. Creative thinking through school experiences. In *A Source Book for Creative Thinking*. Charles Scribner & Sons, 1962.
- ZELINA, M., ZELINOVÁ, M. *Rozvoj tvorivosti dětí a mládeže*. Bratislava: SPN, 1990.
- ZELINA, M. *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti*. Bratislava: Iris, 1994.